

KI KELL JÖNNÜNK A SÁRBÓL

Sz. Koncz István beszélgetése

Rengeteg interjút ad. Beszélgeti műsorában Dióssy Klári, Kadarkai Endre, Veiszer Alinda, kézzől kézre adják magazinok, olykor még a bulvársajtóban is fölbukkan (egyébként mindig pozitív példaként említett) neve. Így hát kívárok. Bár évek telnek el az első gondolat és megvalósuló találkozásunk között, szándékom változatlan: nem elsősorban az érdekes személyiségre vagyok kíváncsi, hanem inkább a rákkutatóra, a tudósra és a teljesítményre, ami az eredmények mögött húzódik.

Mint valami népmesében: Kiss (lánykori és a tudományos életben használt neve szerint Orsós) Zsuzsanna hetedik gyerekként, a legkisebb királylányként látta meg a napvilágot Pakson, 1974. március 3-án. Édesanyja lakhelyük, Németkér mellett dolgozott egy szőlészetben, édesapja a Paksi Atomerőműben volt segédmunkás. A gyermek Zsuzsinnak saját szobája, fekhelye sosem volt; egyik nővérével aludt egy ágyban. Általánosba a helybéli iskolába járt, középfokú tanulmányait Pécsen végezte, a Hevesi György Vegyipari Szakiskolában. Ugyanitt szerezte technikus minősítését is. Néhány évig laborasszisztensként dolgozott a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvoskarának Orvosi Népegészségtani Intézetében, majd Szegedre jelentkezett, biológus hallgatónak. Két szemeszter elvégzése után anyagi okok miatt átkérte magát Pécsre, és végül itt is végzett 2005-ben. Ugyanebben az esztendőben kezdődtek PhD-tanulmányai anyaintézményében, Ember István témavezető irányításával. Disszertációját a „Karcinogenezisben szerepet játszó allépolimorfizmusok a magyarországi roma populációban” címmel védte meg 2013-ban. Hamarosan megtudjuk, hogy pontosan mit vizsgált, és azt is, hogy milyen eredményre jutott.

Orsós Zsuzsannát 2015-ben nevezték ki egyetemi adjunktusnak. Elismerései közül kiemelkedik a Magyar Tudományos Akadémia 2006-ban elnyert ösztöndíja, a Nemzeti Kiválóság Program Erdős Pál Ösztöndíja (2014) vagy a legutóbbi, a Fodor József-díj (2016). Nemrég meghívást kapott az Egyesült Államokba egy háromhetes szakmai tanulmányútra. Fontos tudni még, hogy ő a Bogdán János Alapítvány kuratóriumi elnöke: a pécsi Gandhi Gimnázium alapító igazgatójának szellemiségét tovább örökítő alapítvány a roma középosztály megteremtésére irányuló törekvések legfőbb segítője. Kutatási területei közül önkényesen emelem ki a daganatok epidemiológiáját, illetve a kisebbségek egészségi állapotára vonatkozó vizsgálatokat.

Az adjunktusnő férje, dr. Kiss István intézetigazgató professzor egyben a főnöke is. Lányuk épp ebben az esztendőben tízéves. Mellesleg: a házasságáról az általa adott interjúkban sosem esik szó. – *Mert nem kérdezik* – mondja. – *De rendben van minden* – mosolyodik el, amikor a témát szóba hozom.

Orsós Zsuzsanna gyakran lép ki az egyetem falai közül, némelyek szerint túlságosan is gyakran. Mások ezzel szemben hangsúlyozzák: felvilágosító tevékenységével valóságos missziót teljesít. Fejlesztő foglalkozásokat tart iskolákban, cigánytelepeken, és nem csak Baranyában. A kevés, olvashatónak megmaradt hazai közéleti hetilapok egyike például Sajókazán, a Dr. Ámbédkár gimnázium főhadiszállásán készített vele néhány hónapja interjút. Végignézek egy filmet egy ilyen alkalomról. Az adjunktusnő saját példáját igyekszik fölmutatni. Segít elfeledni a reménytelenség érzését, és kiépíteni a változás le-

hetőségeinek útjait. Ha valami hat, hát éppen ez: Zsuzsa túl van minden illúzión, de a szívében őrzi a szeretetet és az érzékenységet a hasonló sorsúak, az elesettek, a mélyszegénységben élők iránt. Olyasmit tud, amit csak kevesen. Tudniillik hitelesen szól azok nyelvén, akikhez beszél. Nem gügyög, nem affektál, és nem ígér könnyű álmot. A saját élete a bizonyíték arra, hogy ha valaki lenről indul, négyszer-öttször kell átvinnie egy magasságot, hogy egyszer hitelesítsék. De ha elég kitartás van benne, fölfigyelnek rá, ha másért nem, hát azért, hogy mit ugrál itt ez az ember. Ha pedig a szorgalomhoz tehetség is párosul, akkor szerencsés esetben szélesebb távlatok nyílnak. Lelki értelemben, és az élet minőségét tekintve mindenképp.

– Orsós Zsuzsanna: Sajnos nem sokat tudok a nagyszüleimről. Apai ágon nem is ismertem őket, mert mindkettejüket elhurcolták a porajmos idején. Apukám nyolcéves korában így árvult el. A testvéreivel növekedett. Anyai ágon majdnem ugyanez történt, de hozzájuk még időben érkeztek az orosz csapatok. Így aztán visszakerültek Magyarországra, hazajutottak Németkérré. Kisgyerekként félelmetes volt hallanom, amikor anyukám mesélte, hogy vitték őket valahová, és azt sem tudták, hogy hová. A szüleim 1937-es születésűek voltak. Tíz éve mentek el végleg, valahová. Ki tudja, hogy hová.

– Sz. Koncz István: *Ezek szerint nem gondol a túlvilágra.*

– Klasszikus értelemben nem vagyok hívő. De főleg az utóbbi időben egyre többet gondolok rá, hogy jó, ha az ember hisz valamiben. Ha tud valamibe kapaszkodni. Miért ne lehetne erőt meríteni abból, hogy létezik egy felső akarat?

– *És mire jutott ezzel a gondolattal?*

– Hát, nem jutottam még el a megvilágosodásig. (*Jóízűen nevet.*) De biztosan kell, aki irányt mutat és vezet.

– *Adyval szólva: szörnyűséges, lehetetlen, hogy senkié vagy emberé az élet.*

– Körülbelül itt tartok, igen... Szüleim egyébként nem voltak hívő emberek. Mindketten Tolna megyében éltek. Amikor nagyobb gyerek volt, apukám Németkér környékén talált munkát. Tudván, hogy árva, nagyapám befogadta, és segített a letelepedésében. Több részletet nemigen tudok, szemérmes hallgatás kísérte ezeket az éveket nálunk, de egyszer csak lett egy nagy-nagy család.

– *Ahová hetedik gyermekként érkezett. Ahogy készülgettem, mindvégig az volt a benyomásom, hogy a családi környezet mellett a tanárai voltak önre a legnagyobb hatással.*

– Az első osztály végén kaptam egy jutalomkönyvet. Addig soha nem történt ilyesmi a családban. Az tényleg meghatározó volt, igen.

– *De szerintem ugyancsak az volt, amikor a nyolcadikos osztályfőnöke eltanácsolta a gimnáziumtól. Csak ellenkező előjellel.*

– Jó szándékból is tehette volna.

– *De nem jó szándékból tette, ezt ön is pontosan tudja!*

– Valószínűleg. Sohasem tudtam meg az okát, hogy miért nem jelentkezhettem oda, ahová szerettem volna. Mert egy közepes vagy gyenge tanulónál még megértettem a fenntartásokat. De míg másokat elengedett, nálam, aki a legjobb voltam az osztályban, pirosrá állította a szemafort. Fodrásznak javasolt. Végül a szakmunkásképző helyett a kémiatanárom, Lamm Jánosné javaslatára mégis vegyipari szakközépiskolába kerültem, Pécsre. De még ott is rengetegszer eszembe jutott, hogy Istenem, ugye, nem lesz igaza; ugye, bírn fogom? Ugye eljutok az érettségiig? Szóval sikerült elültetnie bennem a kétke-dést. De az erős bizonyítási vágy miatt továbbra is jól tanultam.

– *Testvérei mondják, hogy nagyon jó feje volt. Szinte nem is kellett tanulnia.*

– Hallottam tőlük én is elégszer, de mindig csak mosolygok rajta. Minden nap tanultam, de nem éreztem semmiféle kényszert, sokkal inkább izgatott, amit a könyvekből ki-olvashattam. Valóban nem magoltam, és talán emiatt nem is szenvedtem, inkább érdek-

lódtem szívből jövően. Tényleg keveset kártyáztam az enyémeikkel, mert jobban izgatott, hogy milyen közetek találhatóak például a Mecsekben. Kifejezetten emlékszem olyan órákra, amikor a szüleim dolgoztak, a testvéreim még nem voltak otthon, és nemcsak a napi leckét, anyagot olvasom el, hanem kicsit előbbre megyek, kicsit utánaolvasok még, mert a téma nem ért véget. De nem azért teszem mindezt, mert másnap dolgozat! Hanem mert érdekel. Mindenevő voltam jószerivel. Minden tárgyunkat szerettem.

– *Gondolom, azért az említett órák nem lehettek túl gyakoriak. Mondják, hogy szülei sokat veszekedtek, és gondolom, a testvérek közül is mindig zizegett valaki.*

– Minden gyereknek nagyon rossz, ha az anyukáját sírni látja. Az is megrázott, hogy nemegyszer félnünk kellett, vajon apám részegen jön-e haza vagy sem. Ezek a pillanatok érzékennyé tettek bizonyos élethelyzetek iránt, és máig megértéssel tudom kezelni az emberek hasonló gondjait.

– *Ha már édesanyját szóba hozta... Igaz, hogy ön tanította meg írni?*

– Annyiban, hogy szerettem volna, hogy legalább egy autogram ne okozzon nehézséget neki. Tízéves lehettem akkoriban. Senki se sugallta, hogy ezt csináljam, tehát a nővérem nem mondta például, hogy én már próbálkoztam, Zsuzsi, vedd át! Láttam, hogy megtanulható dologról van szó, és azt hiszem, anyám is nagyon örült neki, különben nem gyakorolt volna velem. El nem tudja képzelni, hogy amikor az O betűt kanyarította, milyen kihívás volt számára.

– *Hiszen sosem próbálta.*

– Mégis, mire Pécsre kerültem, eljutottunk odáig, hogy a nevét le tudta írni.

– *Az ám! Hogyan volt pénzük arra, hogy önt taníttassák?*

– Amikorra odakerült a sor, már tudták, hogy a legkisebbik lányuk nagyon jó előmenetelű. Azt hiszem, ők is várták, hogy mi lesz ebből. Már az általános iskola idején büszkén ment apám az utcában, és mondta az asszonyoknak, hogy a leány milyen ügyes. Nem is volt kérdés, hogy ha mehetek, akkor segítenek-e. A nyolcvanas évekről beszélünk, a szüleim mindketten dolgoztak, a nagyobb testvéreim kiröpültek már. Csak én voltam kiskorú, akinek nem volt munkája. Mint akkoriban mindenki az országban, mi is meg tudtunk élni, nem voltak különösebb anyagi gondjaink. Nyilván a falusi emberek szintjén éltünk, és egyáltalán nem nagyoztunk. Voltak olyan ételek például, amiket a középiskolában fogyasztottam először. Jellemző a naivitásomra, hogy nem is tudtam: technikumba járok. Azt hittem, négy év a sulis, szakma, érettségi, és vége. De kiderült, hogy meg lehet fejteni egy évvel, és aki bizonyos tanulmányi szint fölött teljesít, hosszabbíthat. Nem is volt nagy dilemma, hogy maradjak-e vagy sem. Szinte az egész osztály folytatta a tanulást. Sőt, a kémiatanárom itt is megkérdezte, hogy volna-e kedvem továbbmenni, mert támogatná. De nemmel válaszoltam.

– *Vajon miért?*

– Addigra ugyanis a szüleim nyugdíjba mentek. Úgy éreztem, hogy nem hagyhatom magukra őket. Merthogy kiürült a ház, valamennyi testvérem kiröpült, én meg egyre inkább láttam, hogy haza kellene mennem. Hozzáteszem, hogy aránytalanul nagy terhet is jelentettem volna szegényeknek. Amikor az érettségire készültem, és anyukám látta, hogy éjjel ég a szobámban a lámpa, kifejezetten kérlelt, hogy feküdjek már le. Lehet, hogy a kályhára való fát, lehet, hogy az áramot féltette? Ki tudja...

– *Viszont nem ment haza se!*

– De, de, rövid időre hazamentem. Azt terveztem, hogy otthon keresek munkát, de szinte egy hónapon belül nagyon vonzó ajánlatot kaptam... Középiskolai osztálytársam, Keserű Valéria, akivel életre szóló barátságot kötöttünk, elhelyezkedett az orvosegyetemen, laborasszisztensként. Bennfentes információként megsúgták neki, hogy szeretnének fölvenni még valakit. Ha van kedvem, jöjjetek, mondta Vali, ha nem, meghirdetik az állást. Arra gondoltam, ha addig is Pécsről jártam haza, akkor azután is innen támogatom a szü-

leimet. Nagyobb segítségükre tudok lenni, ha a végzettségem szerinti állásban keresek pénzt, mint otthon, segédmunkával, esetleg betanított munkával. Tehát visszajöttem.

– *A korábban említett légkör is távol tartotta Németkértől?*

– Nem, soha. Ha baj van, akkor még inkább szükség van az összetartásra. A szüleim egyébként idős korukra lecsendesedtek, megszeliődtek. Már nem voltak mindennaposak a veszekedések. Halálukig zsörtölődtek ugyan, de a nagy konfliktusok végképp elsimultak. Inkább örültem, hogy a szakmámban dolgozhatok. Nővérszállón lakhattam, elláttam magam, kéthetente hazajártam, és még egy-egy bevásárlást is megengedhettem magamnak. Ennél több meg mi kell? Boldog ember voltam.

– *Miért váltott mégis?*

– Valószínűleg magamtól sosem tettem volna meg azt a lépést. Viszont ott volt Vali példája, aki már a technikumot sem szerette annyira, és a labormunkát sem kedvelte meg.

– *Mi volt a munka lényege?*

– Az asszisztensi munkáé? Mindaz, ami egy molekuláris biológiai laboratórium profiljához hozzátartozik: oldatok készítése, mikroszkopikus vizsgálatok, állatkísérletek... Szóval, Vali inkább humán beállítottságú ember volt. Már a középiskolában is, miközben a kémiát tanultam, verseket olvasott. Beszélgetni szeretett, a lélek dolgaival foglalkozott. Mikor együtt dolgoztunk, nap mint nap tapasztaltam, hogy nincs jó helyen. Nem azt tehette, amit szívesen tett volna napi nyolc órán keresztül. Így pár év után elment művelődésszervezőnek. Levelező tagozaton tanult tovább.

– *Önt is fölpiszkálta?*

– Megtapasztalta, hogy milyen érzés, amikor az ember azt tanulja, amit szeret. Egy darabig csak a maga dolgaival szekált, persze, jó értelemben véve. Ezt a könyvet olvasd el, azt a filmet nézzük meg satöbbi. Úgy beszélt, hogy átragadt rám a lelkesedése. Ráadásul egy idő után biztatott is, hogy tanuljak én is tovább. Beszélt a főnökömmel, hátha jobban tudnak rám hatni. Végül beadtam a derekamat.

– *Ki volt a főnöke, meg szabad mondani?*

– Dr. Kiss István, a jelenlegi férjem.

– *Jelenlegi? Volt több is?*

– Jaj, nem, csak abban az időben még teljesen más jellegű volt a kapcsolatunk. A munkára korlátozódott. Kettőjük hatására próbáltam meg a felvételit. Nem volt ám annyira egyszerű! Akkor öt éve dolgoztam már, és biológiából, kémiából újra elő kellett venni az anyagot, amiből érettségiztem. A készülődéssel szépen elteltek a délutánjaim. Megírtam a központi felvételit, és bekerültem Szegedre, az egyetemre.

– *Miért éppen Szegedre?*

– Mert Pécssett akkor indult a biológusképzés, huszonegynéhány emberrel, Szegeden viszont már sok évtizedes hagyománya volt a dolognak. Tanszékvezetőnk azt tanácsolta, hogy ott tanuljak, ahol kiforrott az oktatás.

– *Mégis visszatért egy év után. Ennek mi lehetett az oka?*

– Visszajöttem, sajnós.

– *Sajnos?*

– Igen. Bár félttem Szegedtől, roppant jól éreztem magam ott. Több mint százan voltunk az évfolyamon. Százból megtalálni a tíz szimpatikust nem volt nehéz. Húsz emberből ugyanez Pécssett nehezebben ment.

– *Bocsánat, ezzel még nem válaszolt az eredeti kérdésemre. Miért került újra Pécsre?*

– Egyértelműen anyagi okok miatt. Intézetvezetőnk, Ember István professzor nagyon megértően viselkedett velem. Amikor felvételiztem, ismervé a helyzetemet, megkérdezte, hogy vajon a szüleim tudják-e majd támogatni a tanulmányaimat? A válasz nem volt. Ekkor följánlotta, hogy maradjak félállásban a laborban. Azt is mondta még: nem várja el, hogy ténylegesen bejárjak. Nem tudom, a többi asszisztens mit szól majd, ha ezt olvas-

sa, lehet, hogy mérgesek lesznek, de vállalom a dolgot. Ember professzor ugyanis azzal altatta el a lelkiismeret-furdalásomat, hogy ne az anyagiak miatt essek ki, ha már egyszer fölvettek. Nagyvonalú ajánlat volt, de kivihetetlen. A Gazdasági Igazgatóság ugyanis nem engedélyezte. Azt mondták, hogy erre csak akkor nyílik mód, ha nem egy másik város másik egyetemén vagyok nappali tagozatos hallgató, hanem Pécsen.

Egyik karról a másikra akkor lehetett átjelentkezni, ha az embernek volt két lezárt szemesztere, és a megfelelő átlagot produkálta. Eljutottam tehát az első év végéig, és jöttem vissza a Mecsekaljára. Addig voltam egyetemista, amíg Szegeden lehettem. Itthon már nem tudtam megtenni, hogy amikor bementem a laborba, ne csináljak semmit. Naponta bejártam, délutánonként dolgoztam, este, éjjel pedig tanultam. A nappali tagozat el is veszett. Csak részt vettem az órákon.

– *Na, látja, ez az a pont, ahol a többi asszisztens megbékél majd, ha olvassa.*

– És akkor még nem is szoltam arról, hogy a csoporttársaimmal hűvös, semmilyen viszonyom alakult ki. De mikor is alakult volna mássá? Eljártak moziba, együtt fagyiztak, korzóztak a Sétatéren, én meg előkészítettem az oldatokat.

– *Szülei megérték még, hogy biológusként végzett, ugye?*

– Nagy ünnep volt, igen. Az egész család készült, mi lesz, Zsuzsi, kérdegették. Kivételes élmény volt számukra, és persze számomra is, hogy diplomát kaptam. Ráadásul látványosak voltak a külsőségek, szép talált adtak satöbbi. Nagyon büszkék voltak rám.

– *És másnap?*

– Egyértelmű volt, hogy nem a növények érdekelnek, nem akarok baktériumokkal foglalkozni, inkább a humán vonatkozású kutatások vonzottak. Szerettem volna diplomásként visszatérni az intézetbe. Ez a tervem azonban születése pillanatában meghiúsult. Nem volt státusz ugyanis. Am már működtek a doktori iskolák, és Ember professzor ajánlására, pontosabban serkentésére megkíséreltem a felvételit. Láss csodát, sikerült! Attól fogva a Népegészségügyi Intézet doktoranduszaként dolgoztam, tanultam tovább. A genetikai polimorfizmusokat választottam kutatási területként. Épp ilyen típusú vizsgálatok folytak ugyanis a laborban. Örömmel csatlakoztam.

– *Segítene tisztázni, hogy mi érdekes ezen a területen?*

– Intézetünk már Ember professzor idején a daganatok megelőzésének lehetőségére fókuszált. Munkánk során az észak-magyarországi roma populáció és Magyarország egészéről származó lakosok daganatos mintáit vizsgáltuk. Összesen nyolcszáz mintát. Eredetileg az volt a feltételezésünk, hogy a romák jóval gyakoribb, az észak-magyarországi vizsgálatok szerint közel kétszeres szorzójú rákos megbetegedésének genetikai okai lehetnek. Kutatásaink során arra voltunk kíváncsiak, hogy a kisebbségi csoportban vannak-e az átlagos allélgyakoriságtól eltérő prevalenciájú génavariánsok. És ha igen, akkor ezek befolyásolhatják-e a hazai romák gyakoribb daganatos halálózását.

– *Milyen eredményre jutottak?*

– Nagyon leegyszerűsítve: bár egyes tényezők tekintetében eltérő megoszlást találtunk, összességében mégsem volt mondható, hogy a vizsgált polimorfizmusok akár szignifikánsan alacsonyabb, akár magasabb daganatos kockázatot eredményeznének. Disszertációnkonklúziójában épp azt próbáltam kifejteni, hogy a feltételezettnél sokkal nagyobb jelentőséggel bírnak a külső faktorok. Az életmód. Úgymint a táplálkozás, a stressz, a dohányzás, az alkoholfogyasztás és további környezeti tényezők. Akár a higiénés viszonyok, például. Ami azért volt számunkra is meglepő eredmény, mert a romák nem képeznek egységes csoportot a társadalmon belül, nem azonosak az életkörülményeik sem, egészségi mutatóik mégis egységesen és jelentősen eltérnek a többségi társadalomhoz tartozó, nem roma populációtól.

– *Ezért feltételezték genetikai okokat?*

– Igen, hisz a nemzetközi tudományos irodalomban bőséggel dokumentált, hogy lé-

teznek ilyen népcsoportok. Viszonylag közismert, hogy az askenázi zsidók sokkal gyakrabban hordozzák a BRCA1 és BRCA2 gének mutációját, amelyek megnövelik a mellrák kockázatát még a férfiaknál is. Ugyanakkor a hazai cigányságnál semmi sem determinált, nincs a háttérben semmilyen örökletes mutációval, domináns öröklésmenettel áthaladó gén a háttérben. Születéskor várható élettartamuk mégis tíz-tizenöt évvel a többségi társadalomé alatt marad.

– *Vajon a sorolt környezeti tényezőkhöz tudunk-e változtatni?*

– Muszáj rajtuk változtatnunk! Az azért mégsem járja, hogy a cigányembernek hatvan év jut az életből, miközben a várható átlagos élettartam a nőknél hetvennyolc, a férfiaknál hetvenkét év, amivel távolról sem tartozunk a világ élvonalába. De tudják-e az érintettek, hogy mire kellene odafigyelniük? Nyilvánvalóan nem. A cigány családokban ugyanis egyáltalán nem tartozik hozzá például az életmódhoz a stressz levezetése; mondjuk a kirándulás vagy a sport. De jószérivel kimarad a szexuális felvilágosítás is. Ezeket igyekszem pótolni például a Gandhi Gimnáziumban. Szeretek a gyerekekkel közvetlenül, mégis kutatóként beszélni. És hasonlóra vállalkozom Miskolc közelében, az Ámbédkar iskolában is. Próbálok elhitetni velük, hogy az a tanulás, aminek most talán nem látják semmi értelmét, jelentheti számukra a jövőt. Ne abban lássák a lehetőséget, hogy tizenöt évesen sikerül megcsípnük valami egészségre veszélyes segédmunkát, persze mindenképp bejelentés nélkül! Azt értsék meg, hogy ha szakmájuk sincsen, nem tudnak majd komolyabb lehetőségekhez jutni.

– *Mondja, a saját családjában, nagyméniként tud hatni? Kései gyermek, tehát gondolom, nagyobbakká az unokanővérek, unokafiúvérek, de mégis...*

– Ó, én mindenkit igyekszem téríteni! Szerintem hatékony tudok lenni otthon, igen. Több egyetemet végzett unokahúgom van. Érettségik vannak, szakmák vannak, ilyenek. Abban hiszek, hogy nem tudjuk segélyekkel megváltani magunkat és az országot. Igenis, huszonöt évesen, sőt, később is változtathat még az ember a sorsán. És fontos az egészség-tudatosság is.

– *Említette, hogy a születéskor várható élettartamot tekintve nem tartozunk a világ élvonalába. Kutatják ennek okait?*

– Ezekkel nagyjából mindenki tisztában van. Akik, etnikai hovatartozástól függetlenül, kiszakadnak a társadalomból, perifériára kerülnek, ők élnek a legrosszabb helyzetben. Egészségi állapotuk gazdasági, szociális helyzetükből adódóan folyamatosan romlik. Rajtuk kell tudnunk valamiképpen segíteni. Sokfelé járok és látom, már nem abból a helyzetből indulnak, mint akár jómagam, 1988-ban. Sokkal-sokkal lejjebb élnek. Szüleink még dolgoztak, volt rá remény, hogy ha nehézségek árán is, de elő tudják teremteni legalább egyikünk továbbtanulásának feltételeit. A mai családok körében ezzel szemben nem ritka az, hogy senkinek sincs munkája. Hogyan járjon így a kisgyerek iskolába? Hogyan ne legyen piszkos, amikor olyan sárból kell kijönnie, hogy még a cipője is cuppog. Nincs aszfaltos út, nincs betonozott járda. De nincs egészséges ivóvíz, nincs csatorna sem. Hogyan zuhanyozzon minden nap? Egy kicsit elfeledkeztünk ezekről az emberekről. Pedig ki kell hoznunk őket a sárból.

– *Figyelem önt, szerény, ezt érzékelem, de nem tudok rájönni, hogy miből adódik szinte legendás kisebbségi érzése, amiről többektől hallottam.*

– Anyukám, ahogy beszéltünk is róla, nem tudott írni-olvasni. Vajon milyen szókinccsel rendelkezett? Vajon hány idegen szót ismert? A férjem egyszer megmutatta, hogy hány méter könyvet olvasott el gyerekkorában. Hol van a műveltségem hozzá képest?

Amikor a középiskolában nyári szünet volt, elmentem a szőlőbe dolgozni. Nehéz fizikai munkát végeztem, mert azt mondta anyukám, ha új melegítőt akarok magamnak szeptemberre, akkor mennem kell velük. Nem haragudtam, hisz tudtam, ha nem szeretném, hogy a gyerekek kinevessenek, mert megint a tavalyi, kinőtt darabban vagyok, ak-

kor nem ülhetek otthon. Meg ha hazamentem is... Még tárcsás mosógépünk volt, könnyű volt beledobni a ruhát, de amikor a gép végzett, a kádban kellett kiöblíteni, kicsavarni minden egyes darabot, áttenni a centrifugába, majd kitergetni. Szüleim nem voltak rossz erőben, de úgy gondoltam, hogy csak nem velük mosatom ki a ruhámat. Tehát hétvégén az egész család ruháit én mostam ki. A hétvége nem a pihenésről szólt, mint másoknak. Amiben tudtam, segítettem otthon. Anyukám alig volt ötven, de legalább hetvennek érezte magát, amikor az érettségire készültem. Úgy éreztem, nem tehetem meg vele, hogy kihasználom. (*Elsírja magát.*) Éppen elég baja volt az életben...

– *Látja, milyen jókat neveltünk a beszélgetés elején, a végére meg még megríkatom itten.*

– A kisebbségi érzésem nyilván innen ered. Hol láttam volna azokat a filmeket, amiket a kortársaim láttak? Hol hallgattam volna azokat a zenéket, amiket minden, ennyi idős embernek ismernie kell? Annak is örültem, ha a kötelező olvasmányokat meg tudtuk szerezni. Ekkora hátrányt nem lehet behozni. A kislányomnak, aki most tízéves, annyi könyve van, hogy el sem lehet mondani. Ezt hatalmas értéknek tartom. És boldog vagyok, hogy meg tudjuk adni neki.